

Vývojová psychologie

Osvojování řeči

Mgr. Jan Krása, Ph.D.
Katedra psychologie PdF MUNI

- Co si pamatujete z minulé hodiny?

- Znalost řeči je kulturní univerzálií = každá lidská kultura tuto technologii zná a využívá.
- Jaké další kulturní univerzálie znáte?

- Oheň, dům, nástroje, pohřeb, ošacení a ozdoby, hudba a zpěv, domestikace psa, manželský systém ...

- Jaké jevy a jaká pozorování dokládají, že osvojování si jazyka je ovlivněno jak dědičností, tak i prostředím?

- Noam Chomsky a jeho LAD
- Argumenty pro vrozenost řeči u Chomského ad.?

Argumenty pro částečnou vrozenost řečových schopností:

- Relativní **snadnost** učení se prvnímu jazyku, při srovnání s učením se novému jazyku.
- **Stejný ontogenetický postup** u všech jazyků a např. i u znakové řeči (podobný nárůst lexikonu, komplexnější gramatika zhruba ve stejnou dobu apod.).
- Poměrně **malý „input“** (pro imitaci je nedostatečný; ale pozor situační-kontextová lingvistika).
- **Kritická období** (i pro znakovou řeč) svědčí také o částečné vrozenosti.
- **Velká míra implicitnosti** např. gramatických pravidel. (O tom, že dennodenně realizujeme přibližně stovky gramatických pravidel, se dozvíme až díky výuce pravopisu na ZŠ.)

Otázky:

- Co nám říká případ vlčích dětí o lidské řeči?

Vývoj řeči: krátký přehled

- 1. měsíc –komunikuje maximálně pláčem
 - 2. měsíc – dochází k vokalizacím, **broukání**
 - 6. měsíc – **žvatlání** (slabiky), sluchová ostrost, vyjadřuje nespokojenost a požadavky i jinak než pláčem
kanonické žvatlání („dada“, „mama“...)
 - 8.-10. měsíc – dítě rozumí jednoduchému verbálnímu sdělení
 - 12. měsíců – umí vyslovit několik „globálních“ slov, průpovídek=**holofrází** (jedno z prvních slov je zápor, „ne“, což je i jedno z nejabstraktnějších slov!). Rozumí cca 50 slovům.
- +Preverbální schopnost komunikovat – tzv. znakování.

Vývoj řeči: krátký přehled

- 12 měsíců – první slova, holofráze (srovnej pidžiny), *holopromluvy!*
- 18 měsíců – 30-50 slov; tata-ne, gaga-tam
- 24 měsíců – 200 slov, první kombinace a známky gramatiky: dvouslovné věty: ono-voní, pejsek štěká...fenomén **telegrafická řeč**. Tím začíná *prudký* rozvoj řeči.
- 3 roky – znají cca 1000 slov. Věty postupně nabývají „dospělé“ podoby
- 4 let – s dítětem lze konverzovat na řadu témat, dítě užívá složitější syntaxe (souvětí, spojky...).
- 5 let – metajazyková dovednost (dítě ví, že existují správné a špatné formy slov). Umí vyprávět první příběhy.
- V dospělosti – 3-10 000 slov v aktivní slovní zásobě, v pasivní 3-6x více (Kosslyn, Koenig, 1995, uvádějí 20-50 tisíc slov; P. Kuhlová, 2012, uvádí 70 000 slov), slovníky mívají cca 200 000 hesel (Svobodová, 2003). Od předškolního věku se rozvíjí hlavně metakognitivní strategie získávání nových slov (a vědomostí)!

Vývoj řeči: krátký přehled

Úrovní věty se vývoj řeč. schopností neukončuje, vrcholem je tzv. **diskurzivní úroveň** (promluva, **příběh**, konverzace, návod, popis atd.).

Základními elementy slova jsou fonémy.

Základními elementy věty jsou slova. Struktura věty je podnět a predikát (téma a réma).

Základními elementy **příběhu** jsou věty. Strukturálně je příběh tvořen postavami, dějem, kontextem, zápletkou, rozuzlením apod.

Vývoj narativní kompetence:

Kolem 1,5 - 2,5 let – *crib speech* (K. Nelsonová): dítě hovoří samo k sobě, přehrává si úseky dne, monologem i kvazidialogem.

Kolem 3 let dítě dokáže při popisu toho, jak se mu něco nepodařilo, vytvořit první krátký příběh.

Kolem 6 let dokážou děti převyprávět známou pohádku.

Kolem 9-11 let děti dokážou vymyslet příběh s krátkou zápletkou.

Percepce řeči

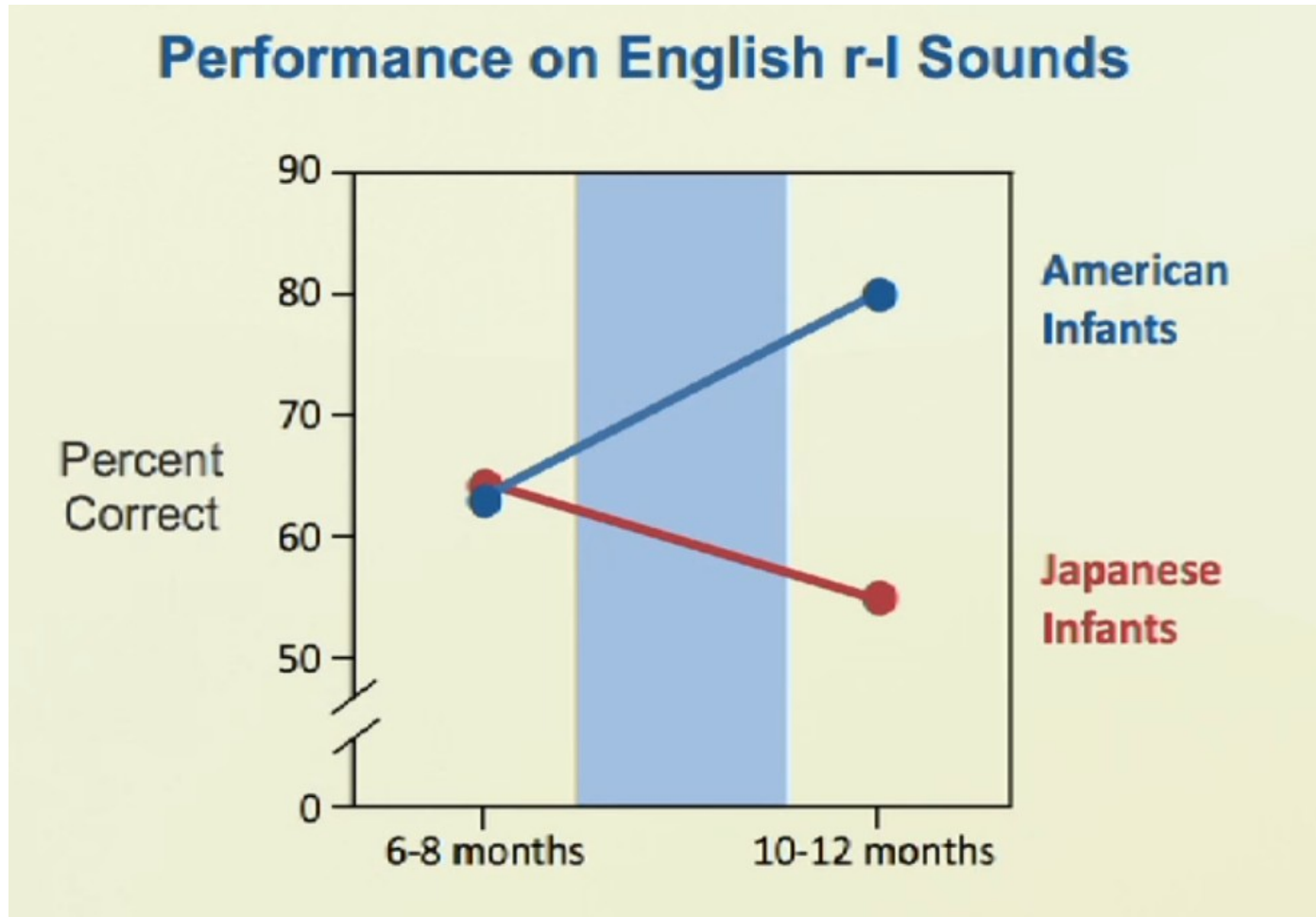
- Je vnímání řeči v něčem specifické, nebo se jedná o běžné vnímání zvuků?

Kategorická percepce řeči (KPŘ)

- „Lidé automaticky vnímají a klasifikují řečové zvuky jako realizaci **hláskových kategorií**“ typických pro daný jazyk (Smolík, 2014, s. 17) Ačkoli např. mezi znělými a neznělými hláskami je z hlediska naměřených zvukových charakteristik plynulý přechod, přesto tyto zvuky již měsíční novorozenci rozeznávají např. buď jako „b“, nebo jako „p“.
- <https://www.youtube.com/watch?v=4V5pQyKsgg4>
- Mechanismus KPŘ pochopitelně značně ulehčuje porozumění řeči.
- Kategorická percepce mateřské řeči pomáhá při produkci fonémů používaných v mateřském jazyce a v období po prvním roce života také k relativní neschopnosti rozeznávat fonémy, které mateřská řeč nerozlišuje (Sternberg, 2009).
- Jedná se o jeden z více příkladů specifického vnímání řeči!
- Srov. *McGurk effect*: <https://www.youtube.com/watch?v=G-IN8vWm3mo>

- Ve fázi broukání je dítě schopno rozlišovat hláskové kategorie, které daný jazyk nerozlišuje. Japonský kojeneček rozlišuje /l/ a /r/. Kolem 1. roku děti tuto schopnost ztrácejí (Tsushima et al., 1994).
- Werkerová (1994) u anglicky mluvících dětí: 6.-8. měs. 95%; 8.-10. měs. 70%; 10.-12. měs. 20%.
- Kolem 10. roku již děti nejsou téměř schopny nové hláskové kategorie rozlišovat. - Vliv na učení se jazykům (raný věk)!

<https://www.youtube.com/watch?v=G2XBikHW954> Patricia Kuhlová

Otázky:

- Kdy je nejlepší učit děti druhý jazyk? Je vůbec dobré učit děti druhý jazyk, když ještě nedokáží dobře ovládat ten svůj mateřský?
- Proč v různých jazycích kohout kokrhá „různě“?

Otázka:

- Jaký je základní rozdíl mezi zvuky produkovanými v rámci broukání a žvatlání?

- V rámci fáze broukání (*cooing*) dítě vyluzuje a rozlišuje velmi bohatou paletu různých zvuků.
- Broukání kojenců po celém světě je identické. Identické je i broukání neslyšících dětí (Sternberg, 2009).
- Ve fázi žvatlání (*babbling*) začíná dítě svůj repertoár stále více omezovat na fonémy, které rozlišuje primární (mateřský) přirozený jazyk.

Jazykový vývoj=osvojování si řeči

- Jazykový vývoj probíhá u všech dětí na této planetě shodně.
- Co to znamená z hlediska evoluce?

První slova – jaká jsou?

- Jaká to jsou?
- Podstatná jména a slovesa?
- Jejich vztah k motivaci je maximální. Manipulují, ale i glosují.
- Předměty, činnosti, lokalizace, specifikace (Kesselová & Slančová, 2008)

Overextension error

- Je to specifikum holofrází.
- Omyl přílišného rozšiřování významu i na jiné sémantické kategorie (které jsou ovšem patrné jen mluvčímu daného jazyka). Barvy, zvířata, táta...
- Podle čeho toto rozšíření významu děti dělají?
- Omyly nám o tom řeknou nejvíce (K. Nelsonová). Dítě si teprve mapuje strukturu konceptuálního světa jazyka do své mysli.

Morfémy

? Jsou lexikální a syntaktické informace skladovány stejným reprezentačním systémem? Nikoli, ale existuje jejich vývojová korelace.

1. Obsahové (lexikální, autosémantické) morfémy.
2. Funkční (gramatické, synsémantické) morfémy: afixy a koncovky.
3. Pozičnost „míst“ ve větě.

Typologie jazyků

Linguistic typology: according to *subject–verb–object positioning* or *word order*

Word order	English equivalent	Proportion of languages	Example languages
SOV	"She him loves."	45% 	Proto-Indo-European, Sanskrit, Hindi, Ancient Greek, Latin, Japanese, Korean
SVO	"She loves him."	42% 	Cantonese, English, French, Hausa, Italian, Malay, Mandarin, Russian, Spanish
VSO	"Loves she him."	9% 	Biblical Hebrew, Classical Arabic, Irish, Filipino, Tuareg-Berber, Welsh
VOS	"Loves him she."	3% 	Malagasy, Baure, Proto-Austronesian
OVS	"Him loves she."	1% 	Apalaí, Hixkaryana
OSV	"Him she loves."	0%	Warao

Frequency distribution of word order in languages surveyed by Russell S. Tomlin in 1980s^{[1][2]}

(V · T · E)

Vývojová korelace lexikonu a syntaxe

- Specifické gramatické jevy v jazyce dětí se objevují pravidelně v době, kdy slovní zásoba dětí dosáhne **určitého rozsahu**, spíše než že by jejich výskyt závisel na **věku!**
- Například při osvojování angličtiny děti zpočátku nepoužívají tvary minulého času sloves a nahrazují je přítomným tvarem. Toto chování ovšem rychle mizí, jakmile se v dětské slovní zásobě nahromadí přes sedmdesát sloves ...“ (Smolík, 2014, s. 82)
- Batesová a Goodmanová (1997) uvádějí, že anglicky mluvící děti, začínají vytvářet gramaticky komplexnější promluvy, má-li jejich slovník někde mezi 50 a 200 slovy.

- Dokonce i u neslyšících narůstá lexikon a komplexnost syntaxe zhruba stejně rychle.

Telegrafická řeč

= Věty produkované, jakoby někdo šetřil peníze na slovech v telegramu.

- Typická pro určité jazyky: angličtina.
- Např.: "went swimming Dad" místo "I went swimming last night with my Dad" (telegrafická řeč osmiletého školáka s DS).
- Odlišné jazyky (např. flektivní j.) ovšem informace, v angličtině nesené samostatnými předložkami (izolační jazyk), vyjadřují koncovkami a děti se je naučí již s prvními slovy (např. pádové koncovky). („spadlo“, „dej“, „Pepíčkovi“)

Víceslovné věty + syntaxe

?Jak se děti mohou naučit tak složitou gramatiku (jakou má např. čeština) s minimem *scaffoldingu* (L. S. Vygotskij)?

- Dítě si (**automaticky!**) **vytváří hypotézy**, co která změna morfémů a změna pořadí může znamenat (v tom dítěti pomáhá rozvíjející se **teorie mysli**).
- Utvořené hypotézy dítě testuje. Dokladem testování hypotéz je tvorba hypotéz (resp. **overregulation (error)** = nadměrné užívání gramatických pravidel).
- Příklady: Já pudu – Marta tam pudla. Můžu si to vzemout? On tam šel – ona tam šela; hroch – pl. hrochy (místo hroši); Děkuju mi (místo ti).

Rada: Je lepší mluvit na děti v běžných větách než pro ně mluvu zjednodušovat.

Dítě se při tvorbě hypotéz zaměřuje (Slobin, 1985):

1. na **pravidelnosti** změn slovních forem;
2. na morfematické **flexe** signalizující změnu významu, zvláště přípony (popř. koncovky);
3. na **pořadí** morfémů zahrnující jak pořadí slovních afixů (předpon a přípon) a kořenů, tak pořadí slov ve větě.

(Sternberg, 2009, s. 342)

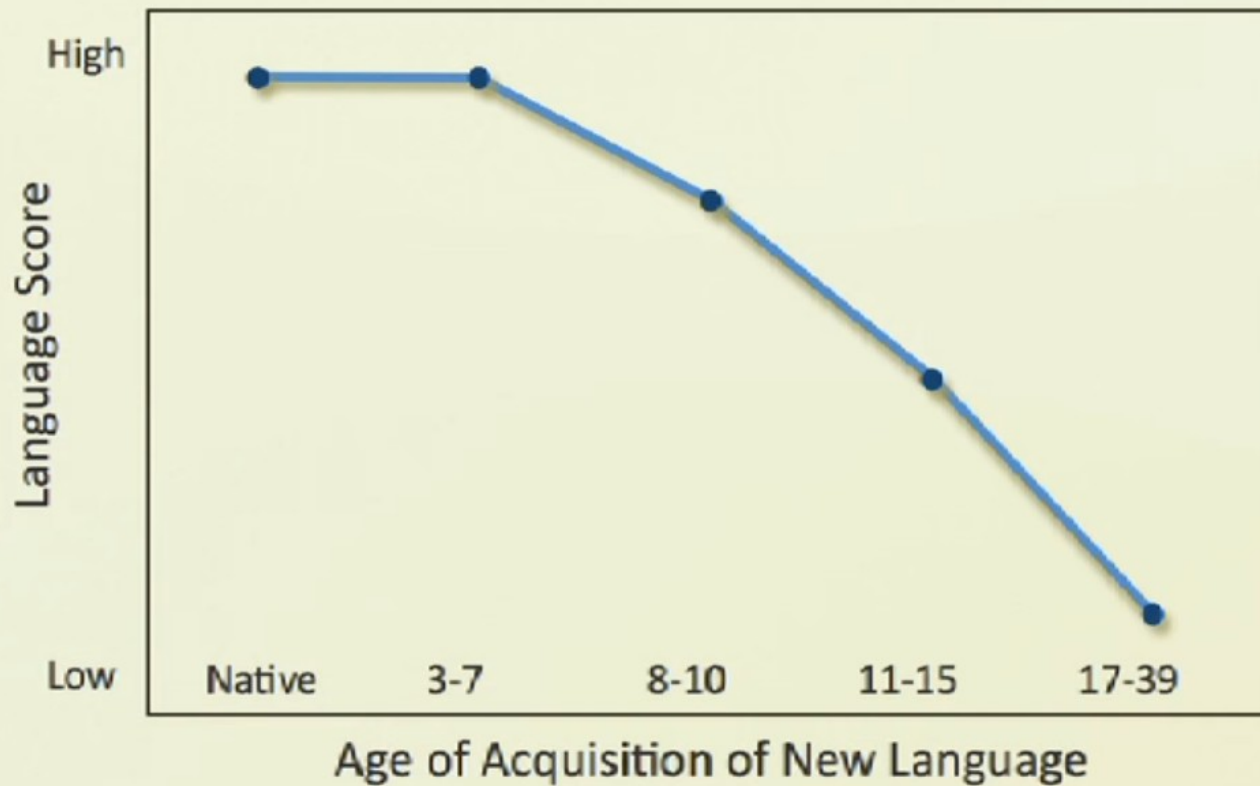
Sternberg (2009, s. 342): Jedna studie zjistila, že slyšící děti věnují pozornost těm klíčovým akustickým podnětům ve větách, které vymezují gramaticky kritické atributy těchto vět (Hirsh-Pasek et al., 1987). Tj. děti jsou automaticky schopny nalézat *salientní* místa vět, což jsou tzv. *kořeny slov* (tj. autosémantické morfémy). (Platí to i pro příběhy).

Bilingvismus – zbytečná zátěž nebo upgrade?

Žádný nepříznivý vliv (navzdory mnoha „logicky“ znějícím předsudkům) nebyl dosud (2018) zjištěn!

- Bilingvní děti vyřknou první slova ve stejnou dobu jako monolingvní děti.
- Velikost lexikonu je např. ve dvou letech srovnatelná (ne-li větší u bilingvních dětí).
- Bilingvní děti nejsou kvůli „přepínání“ pomalejší. Lehce se přepínají mezi oběma kódy. Míchání obou jazyků je kontextové! Už dvouleté děti dokážou odlišit, kdy jakou řeč použít (vývoj ToM).
- U bilingvismu nebyly dosud objeveny nevýhody!
- Dítě se naučí oběma jazykům paralelně stejně jednoduše jako se učí jednomu jazyku. Včetně dvou sad fonémů.
- <https://www.youtube.com/watch?v=Bp2Fvkt-TRM>

Language Exhibits a 'Critical Period'

Otázky 2020

- Jestliže má dítě rodiče, kde každý z nich mluví jiným jazykem, jak dítě tyto řeči vnímá?
- Probíhají jednotlivé fáze vývoje a osvojování lidské řeči stejně u všech jazyků? Je možné rozpoznat vadu vývoje řeči již v období žvatlání?
- Pokud je možné rozpoznat vadu vývoje řeči v již tak brzkém věku, jakým způsobem se to dá řešit?
- Existují nějaké faktory, které dokáží „urychlit“ u dětí dobu ve které dojde k osvojení řeči? Jakto že to některé dítě zvládne dříve a jiné později?

- Funguje metoda komunikace s batoletem pomocí tzv. znakování ?
- Může polekání způsobit poruchu vývoje řeči?
- Jak dochází k rozvoji komunikace u dětí s vadou sluchu a mentální retardací?
- Jakým způsobem probíhá osvojování řeči ve dvojjazyčném manželství?
- Do jaké míry je osvojování jazyka dědičné a jakou důležitost hraje vliv prostředí?
- V jakém období vývoje dítěte je, vzhledem k zužování palety fonémů, nejvhodnější začínat s výukou cizích jazyků?
- Kdy začnou bilinguální děti rozlišovat mezi dvěma jazyky a jejich typickými fonémy?
- Je-li dítě postižené, jak u něj probíhá osvojování řeči?

Otázky

- Jak je to s osvojováním jazyka u dětí s mentálním postižením (středně těžké a dále)?
- Proč některé děti s mentálním postižením nedokáží komunikovat, ale dokáží opakovat (echolalie)?
- Jak lze vyvolat další stádia vývoje řeči u dětí ze slabšího kulturně sociálního zázemí, které mají opožděný vývoj? Jak s nimi konkrétně pracovat?

Otázky:

- Jak lze využít poznatky osvojování jazyka u předškolních dětí přicházejících do prostředí, ve kterém se používá jiný jazyk, než je jejich mateřský?
- Existuje v raném vývoji preference jednoho ze dvou jazyků?
- Ve které fázi osvojování je dítě schopno rozeznat jeden jazyk od druhého?